

14. Олійник О. В. Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств / О. В. Олійник, Т. В. Калашникова // – Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 95–100.
15. Підлісецький Г. М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г. М. Підлісецький, В. Л. Товстопят, А. В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5–6. – С. 34–39.
16. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я. К., Бурилко В. О., Галушко В. О. та ін.]; за ред. Я. К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
17. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / [Білоусько Я. К., Товстопят В. Л., Моголова М. М. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 132 с.
18. Саблук П. Т. Ціновий паритет в АПК як економічна основа техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук, М. М. Моголова // Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України : зб. наук. пр. / ДНУ «Український науково-дослідний інститут прогнозування та випробування техніки і технологій для сільськогосподарського виробництва імені Леоніда Погорілого» (УкрНДПВТ ім. Л. Погорілого); Редкол.: В. Кравчук (гол. ред.), М. Луценко та ін. – Дослідницьке, 2014. – Вип. 18 (32), кн. 1. – С. 29–38.
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я.]. – [2-г вид., перероб. доп.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
20. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК; за ред. Г. М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 428 с.
21. Хикс Дж. Р. Стои́мость і капітал ; пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. сл. Р. М. Энтова. / Дж. Р. Хикс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 488 с.
22. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf.
23. Salter, W. E. G. Productivity and Technical Change / W. E. G. Salter // Journal of Farm Economics. – 1961. – Vol. 43, No. 1 (Feb., 1961). – P. 160–163.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

Фахове рецензування: 06.05.2017 р.

*

УДК 338.24:338.43

**М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заступник директора
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»**

Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін

Постановка проблеми. Аграрний сектор є одним із найважливіших у національній економіці. Використовуючи свій значний потенціал, аграрний сектор України в останні роки демонструє стабільну позитивну динаміку і дедалі більше нарощує обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Практично завершилося формування

структури виробництва та системи його організації в процесі змін інституційного середовища. Подальший розвиток галузі потребує наукового прогнозу, обґрунтування пріоритетних заходів державної політики для забезпечення підвищення ефективності й конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору

© М.І. Пугачов, 2017

вітчизняної економіки та пошуку шляхів підвищення його ефективності присвятили свої наукові праці Ю.О. Лупенко [1], П.Т. Саблук [2], В.Я. Месель-Веселяк [3], М.Ф. Кропивко [4] та інші дослідники. Вони обґрунтували необхідність створення сприятливого інституційного та ринкового середовища в процесі ринкових перетворень, визначили доцільні методи, форми й рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, напрями фінансово-податкової та інвестиційної політики стосовно галузі тощо. Однак, незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, дослідження перспектив розвитку аграрного сектору економіки України на сучасному етапі інституційних змін є актуальним.

Мета статті – визначити перспективи розвитку аграрного сектору національної економіки з урахуванням наявних ризиків і можливих варіантів державної політики на сучасному етапі інституційних змін.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз дав змогу виділити кілька етапів зміни інституційного середовища у процесі реформування аграрного сектору економіки України, кожен з яких має чіткі часові межі, особливості реалізації та впливу на результативність господарської діяльності, зокрема:

трансформаційний до ринкового середовища (1991–1999 роки);

реформаційний (2000–2008 роки);

адаптаційний в умовах членства України в СОТ (2009–2013 роки);

сучасний етап суттєвого зовнішнього впливу (з 2014 року).

Кожний етап не тільки має специфічні особливості інституційних змін, але й відрізняється показниками ефективності аграрного сектору економіки.

Зміна суспільно-економічної формації та запровадження ринкових відносин у країні зумовили необхідність трансформації інституційного середовища у процесі проведення аграрної реформи. Основними напрямками реформи є зміна відносин власності в сільському господарстві шляхом роздержавлення і приватизації майна та землі радгоспів і колгоспів; формування приватно-ринкових форм господарювання; створення ринкової інфраструктури й реформування фінансово-кредитних відносин.

Період 1991–1999 років для вітчизняного аграрного сектору економіки характеризувався відчутним зменшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1). За оцінками експертів Світового банку, економічний спад у сільському господарстві України був одним із найтяжчих і триваліших у Східній Європі [5, с. 18].

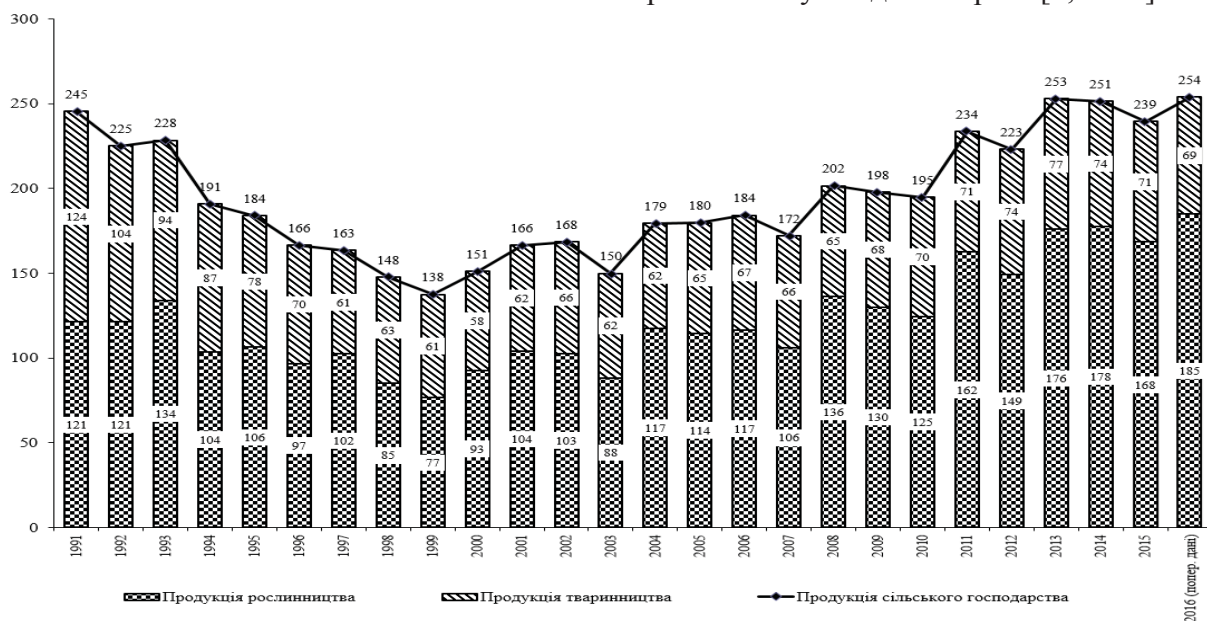

Рис. 1. Динаміка валової продукції сільського господарства України в постійних цінах 2010 року, млрд грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Цей етап завершився з виданням Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року № 1529/99. Відповідно до положень здійснено реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно шляхом забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з них із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств і сільськогосподарських кооперативів; запроваджено обов'язкове укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю) та майнового паю з власниками цих часток (паїв), з виплатою орендної плати.

Реформування колективних сільськогосподарських підприємств поряд із формуванням сприятливого податкового середовища зупинили спад обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а з 2004 року вони зростають. Якщо у 1995–1999 роках середньорічний спад виробництва сільськогосподарської продукції становив (-6,3 %), у тому числі рослинництва – (-5,5 %) і тваринництва – (-6,7 %), то у 2005–2008 роках приріст виробництва в сільському господарстві становив 2,3%, зокрема у рослинництві – 2,8 й у тваринництві – 1,9 %.

На початку XXI ст. прийнято основні нормативно-правові акти для подальшого розвитку аграрного сектору економіки:

законодавча база реформування аграрних підприємств (Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р., Закони України: «Про оренду землі» (нова редакція Закону №1211-IV від 02.10.2003 р.), «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» № 899-IV від 05.06.2003 р., «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р., «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15.05.2003 р. тощо);

законодавча база регулювання продуктових ринків та якості продукції (Закони Укра-

їни: «Про зерно та ринок зерна в Україні» № 37-IV від 04.07.2002 р., «Про молоко та молочні продукти» №1870-IV від 24.06.2004 р., "Про виноград та виноградне вино» № 2662-IV від 16.06.2005 р., «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 2809-IV від 06.09.2005 р. тощо);

законодавча база аграрної політики (Закони України: «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24.06.2004 р., «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» № 1807-IV від 17.06.2004 р., «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982-IV від 18.10.2005 р. тощо).

Протягом реформаційного етапу зміни інституційного середовища було створено базу для успішної адаптації аграрного сектору економіки до функціонування в умовах членства України в СОТ. Сільське господарство зі збиткового стало прибутковим. Якщо у 2000 році в сільськогосподарських підприємствах рівень збитковості становив (-1,6%), то у 2013-му рівень рентабельності в сільськогосподарських підприємствах підвищився до 11,3%. Аграрний сектор із дотаційного став одним з основних бюджетоформуючих в економіці країни. Так, у 2013 році від аграрних підприємств до державного бюджету надійшло понад 47 млрд грн.

Вступ України до СОТ у 2008 році, певна стабільність щодо організаційної складової аграрної реформи, наявність стимулюючої податкової системи поряд з обмеженням втручанням держави у господарську діяльність та зовнішню торгівлю сприяли привабливості аграрної галузі. Як результат, у 2010–2013 роках спостерігалися високі (понад 10%) середньорічні темпи збільшення обсягів інвестицій у сільське господарство (у зіставних цінах). Інвестиційна активність сприяла отриманню високих урожаїв у 2011–2013 роках. Вже у 2012 році сільське господарство країни за обсягами виробництва рослинницької продукції перевищило показник 1990 року, який до того вважався найкращим.

Аграрний сектор України посилив свої позиції на зовнішніх ринках і став основним постачальником валюти в країну. Так, якщо у 2009 році експорт аграрної продукції ста-

новив 9,5 млрд доларів США, то у 2011-му він зріс на 34,7% і становив 12,8 млрд доларів США, у 2012 році – 17,9 млрд доларів США, у 2013 році український експорт аг-

ропродукції дорівнював 17,3 млрд доларів США. При цьому зростає й позитивне сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 2).

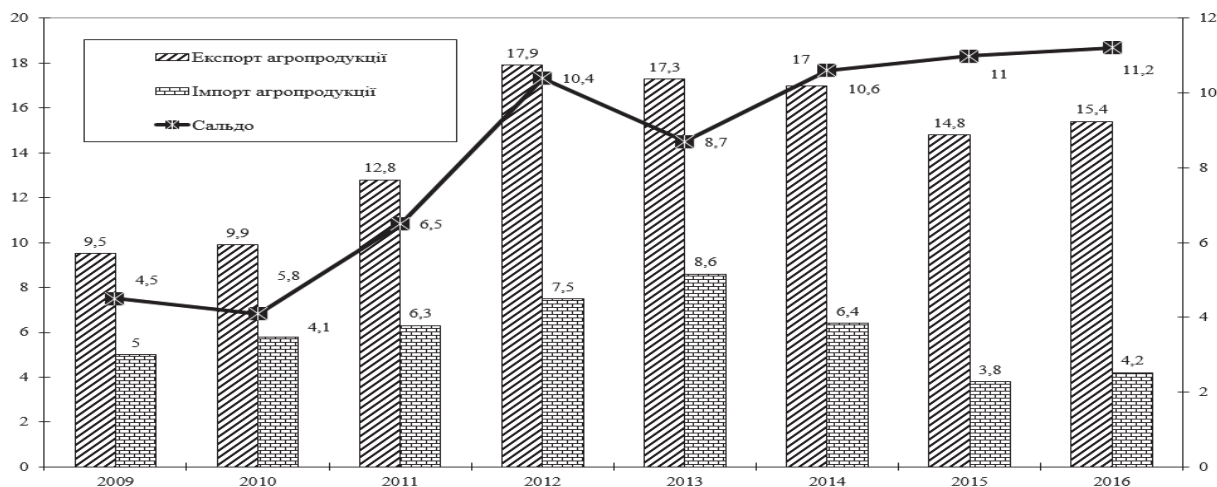

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією, млрд дол. США

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Вітчизняні виробники аграрної продукції отримали певні переваги від членства України в СОТ, що виявилось у збільшенні експорту зернових, олії та насіння олійних культур, а також деяких інших товарів. Участь у багатосторонній торговельній системі сприяла закріпленню за нашою країною статусу потужного світового експортера сільськогосподарської продукції, який відіграє провідну роль у системі глобальної продовольчої безпеки. Український експорт аграрних товарів позитивно впливає на зниження ризиків цінних коливань на зовнішніх ринках, дає змогу підвищити рівень життя в країнах-імпортерах сільськогосподарської продукції.

Особливістю сучасного етапу зміни інституційного середовища є суттєвий зовнішній вплив, який здійснюється як у наслідок військових дій, так і через політико-правові та дипломатичні канали. Також цей етап характеризується активізацією процесів міжнародної інтеграції України та високим рівнем невизначеності, що ускладнює прогнозування майбутнього, оскільки вибір здійснюється з безлічі різних варіантів. Тому для прогнозу доцільно застосовувати моделювання на основі нейронних мереж. Вибір саме цих моделей пояснюється тим, що вони дають можливість враховувати асиметрич-

ність інформації, наявність нелінійних зв'язків, невизначеність розвитку економічних процесів, непередбачувану швидку зміну суб'єктивних факторів.

З одного боку, зовнішній вплив – це зобов'язання України відповідно до «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони». Так, Україна зобов'язалася забезпечувати поступову адаптацію свого законодавства до *acquis communautaire* ЄС, наближення та гармонізацію з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС. Задекларувавши пріоритет європейської інтеграції, наша країна має поступово адаптувати свою нормативно-правову базу до європейського законодавства та реформувати інститути державного управління галуззю з огляду на прийняті у ЄС принципи та підходи. Зокрема потребує реформування система управління аграрним виробництвом і сільськими територіями в умовах децентралізації владних повноважень, розвитку місцевого самоврядування на селі, міжгосподарського та громадського самоуправління в галузі. Необхідно за стандартами ЄС раціонально поєднати системи управління для забезпечення комплексного розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій; змінити

принципи діяльності системи стратегічного управління комплексним розвитком, функції та організаційну структуру органів державного та громадського управління; розвивати саморегулювання, самоорганізацію та самоуправління в аграрному секторі економіки.

З іншого боку – невизначеність щодо конкретних положень і норм нормативно-правових актів щодо державної підтримки, оподаткування, пріоритетів розвитку аграрного сектору економіки тощо. Ключові акти (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» та затверджена постановою Кабінету Міністрів України №1158 від 19 вересня 2007 року Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року) припинили дію. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р схвалено Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, реалізація якої має розпочатися після розробки й затвердження програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Стратегія є баченням майбутнього розвитку аграрного сектору економіки країни. За участю співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» проект «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» розроблено, проте до цього часу не розглянуто Урядом.

Щодо прогнозу подальшого розвитку аграрного сектору економіки України, страте-

гічним періодом якого можна вважати до 2025 року, то можливі інституційні зміни ускладнюють передбачуваність. Адже кожен з можливих варіантів державної аграрної політики та інституційних змін стосується інтересів конкретних груп суб'єктів виробничої діяльності, реалізації, споживання. Відповідно, різні політичні рішення можуть стимулювати або гальмувати їхню ініціативу, прийняття господарських рішень, залучення інвестицій тощо.

Зокрема, переорієнтація системи оподаткування від стимулюючої до фіскальної поряд із зменшенням державної підтримки підгалузей сільського господарства, посиленням втручання контролюючих органів у діяльність підприємств, зносом основних засобів та іншими чинниками може загальмувати залучення інвестицій та інновацій в аграрний сектор вітчизняної економіки, що в подальшому не сприятиме збільшенню виробництва продукції. А сама невизначеність не стимулює підприємців до активних заходів щодо подальшого розвитку бізнесу. Моделювання за таким варіантом державної політики свідчить про ймовірність досить повільних темпів збільшення обсягів виробництва. Так, за песимістичним сценарієм прогнозу обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у 2025 році зростуть на 4,1% порівняно з 2015 роком, а за оптимістичним – на 9,2% і становитимуть 261 млрд грн (рис. 3).

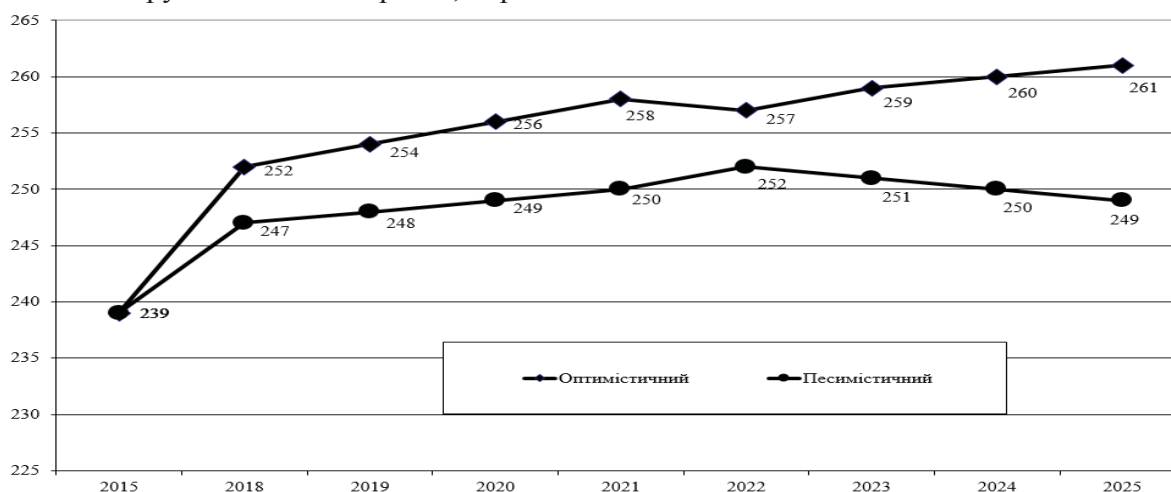

Рис. 3. Прогноз виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року за двома сценаріями, млрд грн

Джерело: Розраховано автором.

Крім того в найближчі 6–10 років очікується загострення конкуренції на світових ринках сільськогосподарської продукції. Так, у світі до 2025 року прогнозується збільшення виробництва аграрної продукції, яка переважно експортується з України, зокрема зерна – на 355–365 млн т та олійних культур – на 100–105 млн т. При цьому найбільший внесок у світове виробництво (понад 60% по кожній з даних культур) належатиме нинішнім імпортерам цієї продукції – країнам, що розвиваються. Отже, вітчизняним експортерам буде складніше утримувати свої позиції на світових ринках.

Моделювання свідчить про ймовірність поступового збільшення обсягів експорту до 2025 року. Проте темпи зростання залишатимуться повільними. Результати прогнозування за песимістичним сценарієм наведено в таблиці. Найбільшу конкуренцію вітчизняній продукції складуть кілька груп аграрних товарів з Європи, Північної та Південної Америки. Це, зокрема, зернові та олійні культури, олії рослинні, живі тварини, готові чи консервовані продукти з м'яса, живі рослини та продукти квітникарства, овочі, рослини та коренеплоди, насіння та плоди для сіви, какао-боби і продукти з нього.

Прогноз експорту з України аграрної продукції

Рік	Вся аграрна продукція, млн дол. США	Зернові, тис. т		
		кукурудза	пшениця	ячмінь
2018	15526,6	16128	14735	3769
2019	15758,1	16007	12738	4227
2020	15939,9	16033	12215	4676
2021	16184,8	16106	12552	4412
2022	16257,0	16163	13278	4015
2023	16304,7	16192	13802	3950
2024	16529,9	16199	13927	4323
2025	16733,1	16196	13741	4501

Джерело: Розраховано автором.

У структурі імпорتنних поставок в Україну можна виокремити основні товарні позиції: овочі, фрукти, м'ясо та м'ясопродукти, риба та рибні консерви. Відповідно концентрація імпорту зміщуватиметься в бік регіонів світу, які збільшили поставки за переліченими товарними позиціями: країни ЄС і країни Північної та Південної Америки, передусім Бразилія і США. Країни, з яких на постійній основі в значних обсягах імпортується аграрна продукція, – це Бразилія, США, Німеччина, Франція, Італія, Туреччина, Польща, Норвегія, Нідерланди.

Задля забезпечення реалізації найсприятливішого (оптимістичного) сценарію розвитку аграрного сектору економіки необхідне переосмислення як стану галузі та її зовнішнього середовища, так і обґрунтування оптимальних варіантів і перспектив формування інституційного середовища сільського господарства з усіх можливих у майбутньому. У цьому плані Національна академія аграрних наук України підготувала проект Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 ро-

ку [6]. У ньому визначено основні стратегічні напрями розвитку аграрного сектору національної економіки, удосконалення відносин власності, організації та техніко-технологічного забезпечення виробництва, формування інфраструктури ринку і цінового механізму, удосконалення економічних відносин, фінансово-кредитного забезпечення, управління галуззю, інформатизації, інноваційного забезпечення розвитку сільського господарства. Стратегія має стати базою для формування аграрної політики виходячи з національних інтересів українського народу на засадах загальноєвропейських принципів і цінностей.

Важливим чинником, який може вплинути на розвиток аграрного сектору та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, розглядаються заходи щодо стимулювання попиту в Україні (зокрема, за рахунок зростання платоспроможності населення). Так, підвищення доходів населення сприятиме збільшенню попиту на тваринницьку продукцію, фрукти, виноград і, відповідно, стимулюватиме виробництво

м'яса, молока, плодів, ягід тощо, зумовлюватиме необхідність збільшувати площі під кормовими культурами, садами, ягідниками, виноградом. Наразі ці процеси спостерігаються, проте в основному стимулює їх не внутрішній, а зовнішній попит.

Висновки. В Україні практично завершилося формування структури виробництва та системи його організації в процесі аграрної реформи та зміни інституційного середовища. При забезпеченні стабільності аграрної політики держави розвиток сільськогосподарства можна було прогнозувати як лінійну функцію. Проте фінансова криза, військові дії, погіршення рівня життя населення поряд з намірами зміни аграрної політики держави створюють значну невизначеність щодо майбутнього розвитку аграрного сектору економіки та інституційних змін. Вплив різних чинників є асиметричним, а напрями трансформації стану – складно передбачуваними. Без прийняття оптимальних заходів висока ймовірність повільного збільшення обсягів виробництва та експорту.

Моделювання підтвердило необхідність підвищення уваги держави до аграрного сек-

тору економіки та недопущення прийняття, навіть під зовнішнім тиском, політичних рішень, які створюють небезпеку для його розвитку. Також необхідно якнайшвидше подолати невизначеність щодо майбутньої сільськогосподарської політики та затвердити програму розвитку аграрного сектору економіки України, в якій визначити пріоритети, методи, форми, напрями та рівень державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, засади фінансово-податкової й інвестиційної політики тощо.

З огляду на ситуацію, що склалася на світових ринках, експортерам варто активізувати роботу з розширення міжнародних зв'язків і пошуку нових зарубіжних партнерів. На державному рівні доцільно розробити й невідкладно впроваджувати програму імпортозаміщення в аграрному секторі, яка стимулюватиме розвиток внутрішнього виробництва тих груп товарів, які можна виробляти на території України (велика рогата худоба, свині, птиця, молокопродукти, овочі та фрукти тощо).

Список використаних джерел

1. *Лупенко Ю.О.* Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агро-економічної науки / Лупенко Ю.О. // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 6-10.
2. *Саблук П.Т.* Стан і напрями розвитку аграрної реформи / Саблук П.Т. // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10-17.
3. *Месель-Веселяк В.Я.* Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України / Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37-49.
4. *Кропивко М.Ф.* Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів / Кропивко М.Ф. // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 26-36.
5. *Achieving Ukraine's Agricultural Potential: Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life [Text] / Iain Shuker, Csaba Csaki, Andrzej Kwiecinski and all. – Washington, DC: The World Bank, 2004. – 278 p.*
6. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. академіків НААН Я.М.Гадзала, М.І.Бащенко, В.М.Жука, Ю.О.Лупенка]. – К.: Аграр. наука, 2016. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017 р.

Фахове рецензування: 04.05.2017 р.

* * *